

УДК 81'42

DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-44

СОГА Л.В.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТУ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядаються основні підходи до вивчення тексту, характеристика тексту, як мовностилістичної єдності, включення тексту в систему стилістично-значущих одиниць інших мовленнєвих рівнів. Також, розглянуто теоретичні положення, що дозволяють оцінити інформативні та структурні характеристики тексту, різні аспекти його розгляду.

Ключові слова: лінгвістика тексту, художній текст, комунікативний акт, визначення поняття «текст», комунікативна одиниця.

SOGA L.

Grigory Skovoroda University in Pereyaslav

LINGUISTILISTIC FEATURES OF THE TEXT IN THE LIGHT OF THE THEORY OF LANGUAGE COMMUNICATION

Rethinking the concept of "text" in recent decades has given impetus to the emergence and not yet complete formation of a complex field of linguistics - text linguistics, whose main task is to identify, systematize and describe the categorical properties of the text, giving it qualitative originality, with their substantive and formal units. organized communicative whole, which has a system of inherent categorical properties. The number of works covering the problems of general text theory is constantly growing, the text and its theory are of great importance in linguistics, which encourages the expansion of a number of questions and increase the discussion. Previously, the text was considered mainly as a kind of background for the analysis of stylistic features of words, phrases, sentences, and the set of texts served primarily as a basis for the selection of functional styles. What is new in the interpretation of the text is that the text is no longer reduced to the concept of background or scope of functioning of various speech units, ie acts as an independent object of linguistic and, in particular, linguistic and stylistic analysis. When studying literary texts, it is impossible to identify and explain a particular stylistic device or only one of its features or functions, it is necessary to consider all works as a whole or individual completed passages so as to cover the ideas, thoughts and feelings expressed in them. A complex content structure requires a complex system of expression and is conveyed not by individual elements, but by their relationship in the message as a whole. Artistic text differs from any other text in that it carries a certain message, idea. With his text the author tries to say something, to convey the idea to the reader. Fiction in general and fiction in particular have a number of functions. The text teaches us something, gives new information, influences emotions, entertains, inspires with new ideas. Knowing this, the writer understands at what levels he will "press" the reader, which in turn will affect the elements that the writer selects for his story, the construction of the text and its linguistic embodiment. This is especially true in relation to the emotional mood of the work of art, because the channel of literature conveys to the reader the driving motives of thought, spiritual needs that guide the activities of the reader.

The article considers the main approaches to the study of the text, the characteristics of the text as a linguistic and stylistic unity, the inclusion of the text in the system of stylistically significant units of other speech levels. The article considers the theoretical provisions that allow to assess the informative and structural characteristics of the text, various aspects of its consideration. Linguistics, like any other science, reflecting a dialectically complex, abrupt way of knowing reality, goes through a number of stages in its development. The specificity of each of them is determined by a set of linguistic problems that arise at a particular stage of primary importance for linguistics as a whole and for its individual areas. Recently, the structural approach to speech phenomena, which focused on the internal organization of units of different speech levels and language in general, has been replaced by a functional approach, which involves studying the speech system in action, the study of the communication process. This reorientation of linguistic disciplines to the study of the functional side of language has led to an increase in various areas of linguistics, expanding their subject and putting forward one of the first issues of the text.

Key words: linguistics of the text, artistic text, communicative act, definition of the concept «text», communicative unit.

Постановка проблеми.

Переосмислення поняття «текст» в останні десятиліття послужило поштовхом для виникнення і ще не завершеного становлення комплексної області мовознавства – лінгвістики тексту, основним завданням якого є виявлення, систематизація і опис категоріальних властивостей тексту, що надають йому якісну своєрідність, зі своїми змістовними і формальними одиницями, організованим комунікативним цілим, що має систему властивих категоріальних властивостей. Число робіт, що охоплюють проблематику загальної теорії тексту постійно зростає, текст та його теорія займають в лінгвістиці велике значення, чим і спонукають до розширення низки запитань та збільшення дискусійних положень. Раніше текст розглядався переважно як своєрідний фон для аналізу стилістичних особливостей слів, словосполучень, пропозицій, а сукупність текстів служила в першу чергу основою для виділення функціональних стилів. Нове в трактуванні тексту полягає в тому, що текст не зводиться більше до поняття фону або сфери функціонування різного роду мовленнєвих одиниць, тобто виступає самостійним об'єктом лінгвістичного і, зокрема, мовностилістичного аналізу. Вивчаючи художні тексти, неможливо обмежитися ідентифікацією і поясненням окремого стилістичного прийому або тільки однієї якої-небудь його особливості або функції, необхідно розглянути всі твори в цілому або окремі закінчені його уривки так, щоб охопити виражені в них

ідеї, думки та почуття. Складна структура змісту вимагає складної системи вираження та передається не окремими елементами, а їх взаємозв'язком в повідомленні в цілому. Художній текст відрізняється від будь-якого іншого тексту тим, що несе в собі певний меседж, ідею. Своїм текстом автор намагається щось сказати, донести читачеві ідею. Художня література загалом і художній текст зокрема мають низку функцій. Текст нас чогось вчить, дає нову інформацію, впливає на емоції, розважає, наснажує новими ідеями. Знаючи про це, письменник розуміє, на яких рівнях він буде «тиснути» на читача, що своєю чергою вплине на елементи, які письменник відбере для своєї історії, на побудову тексту та його мовного втілення. Це особливо справедливо по відношенню до емоційного настрою твору мистецтва, адже каналом літератури передаються читачеві рушійні мотиви думки, духовні потреби, які спрямовують діяльність читача.

На підставі попередньо викладеного, вважаємо актуальним дослідження тексту як складного мовного явища та позамовної дійсності, яка виконує багато функцій та бере участь у комунікації, допомагає зберігати і передавати інформацію в просторі та часі, фіксує життя індивідів та є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури та віддзеркаленням певних соціокультурних традицій.

Аналіз останніх джерел.

Дослідженнями стилістики тексту, як писемного документу у різні часи займалися багато науковців, а саме: А. Федоров [5], І. Арнольд [1], В. Кухаренко [6]. Дослідник Г.В. Колшанський зазначає «Закономірність інтересу сучасного мовознавства до вивчення тексту зумовлюється, передусім, прагненням пояснити мову як глобальне явище, як цілісний засіб комунікації» [7, с. 140]. Також, на початку ХХІ ст. когнітивна лінгвістика висунула погляд на поняття тексту як на складний знак, що виражає знання автора про дійсність і втілюється у вигляді індивідуально-авторської картини світу [4, с. 46].

Мета дослідження – розглянути текст, як мовностилістичну єдність, його сутнісні ознаки, як самої більшої комунікативної одиниці, включення в систему стилістично значимих мовних рівнів.

Виклад основного матеріалу. Будучи продуктом мовленнєвої діяльності, мовним твором, текст являє собою не ланцюг речень чи абзаців, а цілісну систему, об'єднану смисловим зв'язком, послідовністю знакових одиниць, що будуються за певними правилами, основними рисами якого є зв'язність і цілісність [2, с.146]. Послідовно розмежовуючи мову і мовлення, можна припустити, що дані правила формування текстів закріплені в системі мови і лежать в основі схем чи моделей текстів різних типів. Учені акцентують, що будучи самою найбільшою комунікативною одиницею, текст є продуктивним результатом мовленнєвої діяльності і в той же час аналогом самого процесу мовленнєвої діяльності, адже в тексті з більшим чи меншим ступенем точності, відбивається послідовність протікання акту комунікації.

Породження тексту в конкретні мовні твори відбувається в процесі мовленнєвої діяльності і становить її основний зміст і одну з цілей, проте питання про способи породження тексту, як і багато інших питань загальної теорії тексту є ще далекими від свого логічного кінцевого вирішення. Існує два різновиди породження тексту – горизонтальне, тобто лінійне та вертикальне, при якому текст розгортається відповідно ієрархії рівнів від вихідної абстрактної моделі до конкретного графічного втілення. Існують різні точки зору щодо можливості віднесення моделі тексту до одиниць плану мови. Це пояснюється складністю організації і надзвичайною різноманітністю текстів (від оголошень – до романів), відсутністю в даний час кінцевого списку таких моделей. Однак ми вже зараз можемо говорити про основні принципи побудови текстових схем в загальному і в залежності від типу тексту.

Грунтуючись на деякі класифікації текстів, всю сукупність текстів можна розбити на дві великі групи. Першу групу складають тексти, побудовані за моделями жорсткого, клішованого типу, де регламентуються не тільки характер самих компонентів схеми і їх послідовність, а й характер заповнення компонентів моделі. До цієї групи належать тексти офіційно-ділового стилю (заяви, довідки, протоколи, юридичні документи, афіші, оголошення, інструкції) та деякі тексти науково-технічної прози, що носять інформативний (анотації статей) або юридичний (патенти) характер.

До другої групи включаються тексти, побудовані за моделями гнучкого типу, які, в свою чергу, можуть мати візуальний або вільний характер. На основі візуальних моделей, будуються тексти наукової прози (статті, дисертації, автореферати, рецензії) і деякі газетні тексти (короткі інформаційні повідомлення, коментарі, репортажі). За вільними моделям, що носять не регламентуючий, а орієнтаційний характер, створюються художні тексти і публіцистичні нариси. Таким чином, текст, як одиниця мови представлений моделями тексту, що реалізуються в текстах одного з трьох зазначених типів, що мають інваріантний характер і вступають в парадигматичні відносини один з одним. Характеризуючи модель тексту в найзагальнішому вигляді, можна уявити її як деяку функціональну систему, тобто сукупність компонентів, представлених комунікативними блоками, які вступають один з одним в синтагматичні відносини і розрізняються своїми функціями по відношенню один до одного і по відношенню до всього тексту в цілому, що об'єднані загальною функціональною спрямованістю на виконання конкретної мовленнєвої задачі.

Текст розглядається як композиція мовного матеріалу, видів мовлення, актуалізованих засобів викладу, які фактично відносяться до літературознавства. В основі композиції тексту передбачається якийсь рівень єдності мовної діяльності і літературного викладу. Звідси у тексті визначаються такі явища, як інтеграція, змикання, ретроспекція, проспекція, партитурність, континуум. Фундаментальними властивостями тексту вважаються його зв'язність та цілісність, які засновані не лише на мовних засобах, а й

на категоріях логіки, філософії, теорії комунікації і теорії інформації. У багатьох роботах обсяг тексту уявляється як ланцюжок речень будь-якої довжини, що співвіднесений з іншими ланцюжками за допомогою семантичних стосунків. Ці зв'язки визначаються за тематичною ознакою та за зміною теми, коли закінчуються межі контексту. Структурну основу тексту складає «граматична правильність», тобто логіка вираження, зміст, семантичні зв'язки, імплікація, пресупозиція. Місце кожного речення в тексті визначається не лише синтаксичною функцією, але й інформаційною структурою.

Як система смислових стосунків, текст – це певним чином організована за метою та змістом сукупність фраз. Одну із властивостей тексту складає редукція мовлення, його компресія, тобто текст ніби ущільнює мовлення. Зміст тексту вимагає від мовців певного фонду знань, а його ступінь експліцитності має бути достатнім для розуміння носіями мови, які ним користуються [2, с. 148]. При розгляді тексту ми маємо справу з логічними формами змісту, а наші уявлення про нього відбиваються в суб'єктивних прагматичних оцінках. Прагматичні зв'язки тексту полягають у специфікації висновків (від загальних до часткових), в узагальненнях (від часткових до спільних); в послідовності викладу фактів, явищ та ін. Смислові одиниці тексту складають, крім звичайних розповідних речень, «опосередковані мовні акти» – питальні та окличні речення, парантеза, диз'юнкції. В основі змістовного розвитку тексту знаходяться механізми виводу, дедукції. Наслідки можна вивести із будь-яких висловлювань – запитань, наказів, побажань, припущень. Методика лінгвістики тексту та її процедури викликають критику дослідників. Автори відповідних робіт звинувачуються в тому, що аналіз має коментарний неконструктивний характер, оскільки дотепер не вироблено єдиних критеріїв підходу до тексту і його рівнів опису. Зв'язність і цілісність тексту, наявність власного стилю у ньому і його прагматичні властивості недостатньо досліджені для того, щоб їх можна було подати у вигляді послідовних і обґрунтованих структурно-семантичних правил. До лінгвістики тексту залучено ідеї інших наук. Прагматичні фігури мовних актів мало відбивають лінгвістичну основу тексту як мовної одиниці, тому що вони не мають вихідних пояснювальних джерел. Відношення граматичного і семантичного характеру залежать від стосунків складових частин речення, яке на лексико-семантичному рівні детально ще не вивчене.

Основними поняттями стилістики є мовні та розмовні синоніми, а саме синоніми стилю, норми, тексту, образності, функціональні стилі, функціонально-стилістичного і стилістичного значення, виражаючого та стилістичного прийому. З поняттям тексту, як одиниці супер синтаксичного рівня, синонімія на рівні тексту, як і на інших мовних рівнях, виявляється в тому випадку, якщо ряд елементів (в даному випадку текстів) реалізує у своїй семантиці деяке інваріантне значення, або набуває його в мові і базується відповідно на парадигматичних або синтагматичних відносинах. Інваріантним значенням для текстів буде, спільність описуваної в них ситуації, при цьому синонімія виникає, або як наслідок реферування вихідного тексту в формі анотації, реферату, резюме, або як результат опису однієї і тієї ж або подібних ситуацій різними оповідачами. Останній вид текстової синонімії нерідко служить основою для створення особливого композиційно-стилістичного прийому в прозових творах, особливо в творах з детективно-мелодраматичним сюжетом, або з багатоваріантними розв'язками та кінцівками.

З певним ступенем допуску можна говорити про синонімію в парадигматичному плані при порівнянні, наприклад, роману і створених на його основі сценарію чи драматичного твору. Проте тут виникає безліч проблем, пов'язаних з тим, що художній сенс твору, тобто тексту, не може бути «семантично представлений» незалежно від даного початкового мовного оформлення, так як зміна мовного оформлення художнього твору в більшості випадків тягне за собою або руйнування конкретного сенсу, або створення нового.

Незалежно від трактування тим чи іншим напрямком лінгвістики поняття текст традиційно пов'язується і з іншим основним поняттям стилістики, а саме стилем. Текст і стиль співвідносяться як характеристики мовленнєвої діяльності, тобто стиль – це значуща властивість людської діяльності в цілому, і мовленнєвої діяльності зокрема, а текст – найбільша комунікативна одиниця письмового типу мови, що виступає одночасно як «відбиток» процесу мовної діяльності, як її результат, або продукт, і як «інструмент», який використовується в процесі мовної діяльності, тобто основний засіб досягнення певної прагматичної мети. На думку І.Р. Гальперіна «Текст це повідомлення, що об'єктивувалося у вигляді письмового документу, складається з ряду висловлювань, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, і логічного зв'язку і має певний модальний характер, прагматичну установку і відповідно літературно оброблене» [3, с. 67]. Виступаючи засобом досягнення якоїсь прагматичної мети, текст будується з тієї чи іншої, найбільш оптимальної в конкретному випадку, схеми, або моделі, чим виражає свою нормативність. З іншого боку, текст і сукупність текстів можуть створювати норму як фон, як якусь усереднену величину, що характеризує, наприклад, набір висловлювань одного і того ж персонажу, циклу творів, організацію конкретного твору. Функціонально-стилістичне значення, що несе інформацію про закріпленість тексту за тією чи іншою сферою спілкування, властиве будь-якому з текстів і служить основою для віднесення тексту до конкретного функціонального стилю. Стилістичним значенням, що виражає авторське ставлення до описуваних подій, що проявляється в образності тексту, і реалізується у всьому ладі тексту – його композиції, виборі виразних засобів, створення стилістичних прийомів, в самій мові твору мають художні тексти, а також деякі публіцистичні тексти, побудовані за вільними моделями і відрізняються певним

емоційним началом. Виходячи із загального визначення виразальних засобів і враховуючи специфіку тексту, виразний засіб на рівні тексту можна визначити як маркований член стилістичної опозиції, тобто компонент конкретної текстової парадигми, що має інваріантний характер і відноситься до плану мови. Іншими словами, виразні засоби на рівні тексту є стилістично марковані моделі текстів, котрі вступають у парадигматичні відносини зі стилістично немаркованою, нейтральною моделлю тексту.

Подібно синтаксичним виразним засобам, виразні засоби на рівні тексту утворюються в результаті одного з трьох типів внутрішньоструктурних стилістично значущих трансформацій стилістично немаркованої моделі тексту – редукції, експансії текстової моделі і інверсії її компонентів. Жорсткі, звичайні та вільні моделі текстів різною мірою піддаються трансформаціям. Жорсткі моделі практично не можуть бути скорочені, не змінюється в них і порядок проходження компонентів, так як для таких типів текстів сама модель є основним засобом створення їх цілісності і комунікативної правильності. Можливі зміни моделі не є стилістично значущими і служать як засіб упорядкування змісту тексту за допомогою повторення структурно-однотипних фрагментів або за допомогою використання різного роду приміток чи виносков. Стилiстичне значення можуть мати вільні (котрі зазнали тих чи інших змін) чи звичайні моделі текстів.

Висновки. Отже, текст являє собою цілісну комплексну систему, властиву писемному типу мовлення. В мовленні текст представлений безкінечною кількістю варіантів, проте в мові має обмежену кількість моделей чи текстом. Дані моделі тексту можуть бути жорсткими, узуальними чи вільними. Компонентами моделей тексту являються комунікативні блоки які діляться на формування тексту. Характеристика тексту як мовностилістичної єдності, включення його в систему стилістичної значимості, робить необхідним його опис з точки зору початкових і основних понять стилістики та говорить про відому близькість принципів створення виразних засобів на синтаксичному і супер синтаксичному рівні. Стилiстичні прийоми на рівні тексту створюються в результаті взаємодії його компонентів між собою і утворюються, подібно стилістичними прийомами на інших мовленнєвих рівнях. Функціонально-стилiстична значимість установки на читача зв'язана з її участю в розрізненні текстів тобто їх стилів та жанрів. Для текстів жорсткого чи узуального типу обов'язкова експліцитна адресованість, що є нормою та стилізовим фактором даного типу. Більшість текстів гнучкого типу, тобто вільного, не потребують жорсткої адресованості. Можливий і інший шлях зсуву функціонально-стилiстичних характеристик тексту, що передбачає транспозицію і переосмислення жорсткої моделі тексту в ситуації, яка для неї не характерна, тому текст в даних випадках виступає як відкрита система, стилістично адаптує елементи іншої функціональної системи. В художніх текстах стиль формується завдяки регулярному розходженню між реальністю та формальним адресатом. Зазначена проблема є різноаспектною дослідницькою сферою, а тому накреслює подальшу перспективу докладного аналізу даних явищ на різних рівнях мови.

Література

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / Владимир Игоревич Арнольд. Л.: Просвещение, 1981. 345 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф.С. Бацевич. К., 2004. 342 с.
3. Гальперин И.Р. О понятии «текст». Лингвистика текста: Материалы конференции. М.:МГПИИЯ, 1974. Ч 1. С. 67.
4. Дейк Т.А. ван, В. Кинч. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике: Когнитивные аспекты языка. Вып. XXIII. М., 1988. 208 с.
5. Федоров А.В. Основы общей теории перевода / Андрей Венедиктович Федоров. СПб.: Изд. дом «Филология три», 2002. 416 с.
6. Кухаренко В.А. Практикум з стилістики англійської мови (англійською мовою) / Валерія Андріївна Кухаренко. Вінниця: Нова книга, 2003. 159 с.
7. Колшанський Г.В. О смысловой структуре текста. Лингвистика текста: Материалы конференции. М.:МГПИИЯ, 1974. Ч. 1. С.140-145.

References

1. Arnol'd I.V. Stilistika sovremennogo anglijskogo jazyka (stilistika dekodirovanija) / Vladimir Igorevich Arnol'd. L.: Prosveshhenie, 1981. 345 s.
2. Batsevych F.S. Osnovy komunikativnoi linhvistyky / F.S. Batsevych. K., 2004. 342 s.
3. Gal'perin I.R. O ponjatii «tekst». Lingvistika teksta: Materialy konferencii. M.:MGPIIJa, 1974. Ch 1. S. 67.
4. Dejk T.A. van, V. Kinch. Strategii ponimaniya svjaznogo teksta // Novoe v zarubezhnoj lingvistike: Kognitivnye aspekty jazyka. Vyp. XXIII. M., 1988. 208 s.
5. Fedorov A.V. Osnovy obshhej teorii perevoda / Andrej Venediktovich Fedorov. SPb.: Izd. dom «Filologija tri», 2002. 416 s.
6. Kukharenko V.A. Praktikum z stilystyky anhljjs'koi movy (anhljjs'koiu movoiu) / Valeriia Andriivna Kukharenko. Vinnytsia: Nova knyha, 2003. 159 s.
7. Kolshans'kij G.V. O smyslovoj strukture teksta. Lingvistika teksta: Materialy konferencii. M.:MGPIIJa, 1974. Ch. 1. S.140-145.